

RİSK VE TEHLİKE KAVRAMLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ: RİSK TOPLUMU KURAMI VE COVID-19 BAĞLAMINDA YAŞAMSAL GÜVENSİZLİĞİN SÜREKLİLİĞİ

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF RISK AND HAZARD CONCEPT: THE CONTINUITY OF VITAL INSECURITY IN THE CONTEXT OF RISK SOCIETY THEORY AND COVID-19

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-2648-4384

Bilim Uzm. Kamile MEMİŞ

ORCID ID: 0000-0002-0317-8336

Cite As: Koçak, H. & Memiş, K. (2021). "Risk Ve Tehlike Kavramlarının Sosyolojik Analizi: Risk Toplumu Kuramı Ve Covid-19 Bağlamında Yaşamsal Güvensizliğin Sürekliliği", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(52): 3012-3020.

ÖZET

İnsanlık, geçmişten günümüze kadar olan süreçte, savaş, terör saldırısı ve salgın hastalıklar gibi birçok risk, tehlike ve tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Ancak, insan yaşamını tehdit eden ve gelecekte ortaya çıkması beklenen birçok risk ve tehlikelerin olduğu da düşünülmektedir. Bu nedenle can güvenliğini koruma isteği, diğer bir deyişle güvende olma isteği, hiçbir sınıf, zümre ve ırk ayrımı olmaksızın tüm insanlık için karşılanması gereken önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Can güvenliğini koruma isteği ve güvende olma ihtiyacı, günümüz bağlamında değerlendirildiğinde, Covid-19 salgını nedeniyle karşılanması gereken temel zorunluluk haline dönüşmüştür. Bu düşüncelerden hareketle, can güvenliğini koruma isteği veya güvende olma isteği insanlık tarihinin her döneminde gündemden düşmeyerek yaşamsal güvensizliğin sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Günümüzde, insanlığın can güvenliğini tehdit eden son olay ise, Covid-19 salgını olmuştur. Bu bağlamda, toplumların ve salgın hastalıklar nezdinde Covid-19 virüsünün toplumsal alandaki etkilerinin anlaşılması açısından Ulrich Beck'in "Risk Toplumu Kuramı" önem teşkil eden kuramlardan biridir. Çünkü literatürde, bu kuram günümüz toplumlarında meydana gelen çeşitli risk, tehdit ve tehlike kaynaklarının daha iyi anlaşılması için yararlanılan önemli kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede, tarihsel tarama modeli ve doküman incelemesi tekniği kullanılarak, geçmişten günümüze yaşamsal güvensizliğin nedenleri ve yarattığı toplumsal sorunlar, Ulrich Beck'in sosyal bilimlere kazandırdığı "risk toplumu kuramı" bağlamında analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Risk, tehlike, yaşamsal güvensizlik, salgın hastalık, risk toplumu.

ABSTRACT

In the process from past to present, humanity has faced many risks, dangers and threats that have managed to exist and have not yet existed, such as war, terrorist attacks and epidemics. For this reason, the desire to protect life safety, in other words, the desire to be safe, has become an important need that must be met for all humanity, regardless of any class, group or race. When the desire to protect life safety, in other words, the need to be safe is evaluated in the context of today, it has been understood that it has become the main necessity to be met due to the Covid-19 epidemic. Based on these thoughts, the desire to protect life safety or the desire to be safe has not fallen off the agenda in every period of human history, helping to maintain vital insecurity. In today's context, the last event that threatens the life safety of humanity has been the emergence of the "Covid-19" epidemic, as it is called in the literature. Ulrich Beck's "Risk Society Theory" is one of the important theories in terms of understanding the effects of the Covid-19 virus in the social field in today's society and epidemics. Because, in the literature, this theory has emerged as one of the important sources used to better understand the various sources of risk, threat and danger in today's societies. In this article, using the historical scanning model and document analysis technique, the reasons for the insecurity in life that have survived from the past to the present and the social problems it creates are evaluated in the context of "the risk society theory" that Ulrich Beck brought to social sciences.

Keywords: Risk, danger, life insecurity, epidemic disease, risk society.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanlık, çeşitli nedenlerden dolayı birçok risk ve tehlike ile karşılaşmıştır. Bu risk ve tehlikelerin sebepleri arasında, terör saldırıları, nükleer savaş, büyük ölçekli kazalar, küresel ısınma, iklim değişikliği, sel, heyelan ve salgın hastalıklar gibi olaylar bulunmaktadır. Bu olaylar, başlangıçta, ortaya çıktığı bölgeyi etkilemesine karşın aslında tüm dünyanın er ya da geç karşılaşabileceği küresel bir risk faktörüne dönüşebilmektedir. Son yıllarda yaşanan, 11 Eylül 2001 saldırısı, 1986 yılında meydana gelen Çernobil Nükleer Santrali patlaması, Veba, Kolera, HIV, AIDS ve Ebola gibi salgın hastalıkların, temelde terör saldırısı, büyük çaplı kaza ve salgın hastalık olmasına rağmen, etkileri bakımından doğrudan olayların meydana geldiği yerdeki insanları, dolaylı olarak da tüm insanları etkilemiştir. Bu durum, modernleşme sürecinin etkilerinin birleşmesiyle, insanlığın geçmişten günümüze kadar geçen süreçte içinde sakladığı tedirginlik, kaygı, korku ve güvende olamama duygusunu açığa çıkarmaktadır. Açığa çıkan bu duygular, öncelikle bireyleri daha sonrasında ise toplumları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz duyguların

temelinde “can güvenliği” bulunmaktadır. Can güvenliği, bir başka ifadeyle ölüm korkusu, insanın bir şekilde kaçamadığı ve genellikle tehlike ve risk anında daha fazla hissettiği en temel duygulardan biridir. Can güvenliğinin sağlanma arzusu, tedirginlik ve güvende olamama hissi; küreselleşme, tehlike, risk ve belirsizlik etkenleriyle birleşerek, birey ve toplumlar açısından sosyolojik bağlamda iyice içinden çıkılmaz bir hale dönüşmektedir.

Birey ve toplumlar açısından can güvenliğinin teminini zorlaştıran son olay; 2019 yılı Aralık ayında, Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıktığı ve dünyaya yayıldığı kabul edilen Covid-19 şeklinde adlandırılan salgın hastalık olmuştur. Covid-19 salgını, kısaca solunum yolu hastalığı olup, dünyada birçok insanın ölümüne yol açması nedeniyle, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel bir salgın olarak ilan edilmiştir. Bu salgın, sosyal hayattan eğitime, bireylerin alışveriş tutumundan, eşya seçimine, turizmden ekonomiye ve spor müsabakalarından siyasi alana kadar her alanda insanlığı etkileyen küresel bir tehlike olarak tarih sahnesinde ve hiçbir ayırım yapmaksızın, hemen hemen dünyada yaşayan bütün insanları tehdit etmektedir. Yaşanan bu süreç, yaşamsal güvensizliğin sürekliliğine işaret etmektedir. Bu yaşamsal güvensizliğin sürekliliği, geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe de, bütün toplumsal süreçlerde var olmaya devam edecektir. Toplumlar, teknolojik alanda yaşanan gelişmelere rağmen, geçmişte olmadığı kadar daha büyük tehlike ve tehditler altında olduğu gerçeğini göz ardı etmemelidir. Bütün bu yargılardan hareketle, yapılan bu çalışmanın amacı; geçmişten günümüze kadar insanoğlunun gündeminden düşmeyen sorunlardan biri olan, yaşamsal güvensizliğin, Ulrich Beck’in sosyal bilimlere kazandırmış olduğu risk toplumu kuramını merkeze alarak günümüz toplumları bağlamında açıklamaktır.

2. KORKU, BELİRSİZLİK VE GÜVEN KAVRAMLARI

Korku, insanın dünyada var olmaya başladığı dönemden günümüze kadar geçen her dönemde var olan önemli kavramlardan biridir. Korku kavramının insanlık tarihinin her döneminde yer alması nedeniyle, literatürde çoğu düşünürü ait birçok tanımlar bulunmaktadır. Örneğin; Frank Furedi, korku kavramını, hesaplanamayan ve tahmin edilemeyen bir durumla karşılaşan insanın, zihnini yoğunlaştıran bir mekanizma şeklinde tanımlamaktadır (Furedi, 2001:8). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, korku kavramının içinde bir miktar belirsizlik bulunmaktadır. Belirsizlik kavramını gözle görülemeyen ve öngörülemeyen, sınırları olmayan belirsiz bir durum şeklinde tanımlanabilir (Çakır, 2011:64). Başka bir ifade ile belirsizlik, bir şeyin birçok kategoriye dâhil edilebileceği anlamına gelmektedir (Koyuncu ve Günerigök 2019: 54). Bu ise korkuya neden olan bir durumdur. Belirsizliklerin yayılması neticesinde toplumlar üzerinde korku kültürü hâkim olmaya başlamaktadır (Gencer, 2021: 58). Korku ve belirsizlik kavramları arasında yaşanan kaos, öncelikle insanları, sonrasında ise kümülatif bağlamda toplumları güvende olma durumuna yöneltmektedir. Güvende olma durumu, daha doğrusu güven kavramının kaynağı, korku ve belirsizliğin var oluşudur. Bu nedenle de güven kavramı zaman içinde birçok değişime ve dönüşüme uğramıştır.

Korku, belirsizlik ve güven kavramları, kendi içlerinde hem birbirleriyle ilintili hem de birbirinden farklı zıt anlamlar içermekte ve bir takım kavram setleri ile birlikte tartışılmaktadır. Bu kavramlar hak, hukuk, özgürlük ve güvenlik gibi kavramlardır (Koyuncu, 2019: 22). Bu durum, ilk aşamada insanları, daha sonrasında da toplumları güvenlik ve özgürlük ikilemine itmektedir. Bu ikilem, insanlığı bunalımlı bir sürece sürüklemektedir. Güvenlik ve özgürlük ikilemi, dünyanın var oluşundan günümüze kadarki süreçte sürekli varlığını korumuştur. Gelecek dönemde de var olmaya devam edeceğini, insanlık tarihinin sahnesinden inmeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3. RİSK VE TEHLİKE KAVRAMLARI

Risk ve tehlike olguları, teknolojik ilerlemenin üst düzeye çıkmasıyla birlikte, korku, belirsizlik ve güven kavramlarıyla birlikte ön plana çıkan önemli kavramlardandır. Bunun nedeni, korku, belirsizlik ve güvenlik kavramlarının, özü itibarıyla, risk ve tehlike kavramlarıyla yakından ilintili olmasındandır. Risk kavramının, insan yaşamıyla birlikte ortaya çıkmasının ardından, tarihsel süreçte, toplumlarda yaşanan çeşitli sosyal, siyasal, dini, kültürel ve düşünsel yapıdaki değişimlere göre yeni anlamlar kazanan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Risk kavramı, tarihsel olarak ilk kez, deniz ticaretinde korsanların yağmalama tehlikesine karşı kullanılmaya başlanmıştır (Ertürk, 2018:281). Literatürde risk ve tehlike kavramlarını tanımlayan birçok düşünür bulunmaktadır. Bunlar arasında F. Furedi, risk ve tehlike kavramlarını açıklayan önemli önemli düşünürlerden biridir. Furedi, risk kavramını bir tehlike anında zarar görme, yaralanma ve ölümle sonuçlanabilecek olumsuzlukla karşılaşma olasılığı şeklinde tanımlamaktadır. Furedi, tehlike kavramını da, genel olarak insanları etkileyen ve insanların değer verdikleri varlıklara yönelik bir tehdit olarak ifade

etmektedir (Furedi, 2001:43). Bu tanımlamadan hareketle, Furedi'nin, tehlike kavramını tanımlarken bu tanıma insan faktörünü de eklediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Furedi'ye göre, dünyadaki tüm risk ve tehlikelerin var oluşunun temel nedeni, insan faktörünün dünyada var olmasından kaynaklanmaktadır (Furedi, 2001:28). Bu nedenle, risk ve tehlike kavramları ile insanın var olması durumu arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Buna ek olarak, Tanrı'nın bile, insanı yaratırken risk aldığı iddia eden ilahiyatçılara rastlanmaktadır (Günerigök, 2015:29).

Risk ve tehlike kavramları sosyolojik yönden analiz edildiğinde, modernleşme ve küreselleşme ile arasında yakın bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Toplumların modern öncesi ve modern sonrası dönemde çeşitli risk, tehlike, belirsizlik ve tehditlere maruz kaldığı bilinmektedir. Bu risk ve tehlikelerin, modern dönemle birlikte yok olmadığı, aksine küreselleşme ile birlikte biçim değiştirerek varlığını devam ettirdiği değerlendirilmektedir (Koçak ve Memiş, 2017:260). Risk ve tehlikeler geleneksel dönemdeki gibi, kendiliğinden var olan bir unsur değildir. İnsanların doğrudan doğruya kendi iradeleri sonucu meydana gelmektedir (Koyuncu ve Delibaş, 2012:163). Zaman içerisinde postmodernizm kavramı ile belirsizlik etkeni eklenmiş ve risk kavramının kapsamı genişlemiştir (Giddens, 2000:36). Risk ve tehlikeler zaman içinde artmış ve öngörülemez bir biçim almıştır (Beck, 2011:7-23). Bu öngörülemez özelliği günümüz bağlamında düşünüldüğünde, Covid-19 salgını gibi, ortaya çıkmış ve ortaya çıkmamış birçok durumun meydana gelme olasılığı şeklinde anlamak mümkündür.

4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SALGIN HASTALIKLAR

Geçmişten günümüze, yaşam mücadelesi veren insanlık, tarih boyunca birçok salgınla karşılaşmıştır. Tarihsel süreçte yaşanan bu salgın hastalıklara ilişkin ilk bilgi, milattan öncesine dayanmaktadır. Çiçek hastalığı salgını, milattan önce ortaya çıkmış ilk salgınlardan biridir. Süreç içerisinde çiçek salgını dışında zamanla dünyada birçok salgın meydana gelmiştir. Bu salgınlar küçük, orta ve büyük çaplı etkiye sahip olmuştur. Örneğin, Orta çağda "Kara Veba" denilen salgın, büyük çapta etkiye sahip olmuştur. Bu salgın nedeniyle milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Fakat Kara Veba salgını ve sanayi inkılabının etkisiyle, salgın hastalıklar biçim değiştirmeye başlamıştır. 19. ve 20. Yüzyıllarda meydana gelen salgın hastalıklar, ötekilerine göre çok daha tehlikeli ve etkileri bakımından küresel boyutlara ulaşmaktadır.

Dünyada Kara Veba dışında, Tifüs, İspanyol Gribi, Kuş gribi, Domuz gribi, SARS, MERS, Çocuk felci, Ebola, Zika ve Covid-19 gibi birçok salgın hastalıklar da meydana gelmiştir (Özdemir, 2005:16-25).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 11 Şubat 2020'de, dünya üzerinde meydana gelen bu son salgını, Covid-19 Pandemisi olarak açıklamıştır. Covid-19 ismi, "Corona"nın "Co"su, "virus"ün "vi"si, İngilizce hastalık anlamındaki "disease" sözcüğünün "d"si ve ilk kez 2019 yılında görülmesi nedeniyle de "19" rakamından oluşturularak, Covid-19 olarak tanımlanmıştır (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538>).

Bu salgının, 2019 yılının Aralık ayında, Çin'in Wuhan şehrinde zatürre biçiminde ortaya çıktığı ve zaman içerisinde Çin'den tüm dünyaya yayıldığı değerlendirilmektedir. Covid-19 Pandemisi adı verilen bu salgın hastalık, eski dönemde meydana gelmiş diğer salgınlardan daha tehlikeli, daha ölümcül ve daha hızlı yayılabilen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle dünyada birçok can kaybı yaşanmış ve halen yaşanmaya devam etmektedir. Aynı zamanda, söz konusu Covid-19 salgınının küresel bir hal alması nedeniyle, risk unsuru tüm toplumlarda daha da görünür olmaktadır. Küresel çapta yaşanan bu durum, gerek sosyal, gerek ekonomik, gerekse siyasal alanda birçok olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir.

5. COVID-19 SALGINI VE EKONOMİ

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Bu durum sosyal, kültürel, ekonomi ve siyasal alan gibi pek çok alanda buhranlı dönemlerin başlamasına neden olmaktadır. Bu buhranlı dönemin tezahür ettiği en önemli alanlardan biri ekonomi alanıdır. Ekonomi alanında sıkıntılı ve sarsıcı etki yaratan son olay; Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 salgınıdır. Bu salgının küresel ölçekte oluşu, birey ve toplumları hem maddi hem de manevi anlamda olumsuz etkilemektedir. Koronavirüs salgını, yalnızca ABD, Çin, Avrupa ve Hindistan gibi ülkelerin ekonomisinde meydana gelen daralmayla sınırlı değil, aynı zamanda küresel çapta tüm ülkelerde de ekonomik bir yavaşlamaya da neden olmuştur. Bu durumun daha iyi anlaşılması için, OECD, UNCTAD ve ILO gibi kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalara değinmek gerekmektedir. 2020 yılında yapılan OECD analizine göre dünya ekonomisinin en az %2,4 daralacağı öngörülmektedir (OECD, 2020). Benzer şekilde, UNCTAD tarafından yapılan analizlere göre ise, 2020 yılında küresel çapta doğrudan yabancı yatırım akışının %30-40 arasında azalması beklenmektedir (UNCTAD, 2020). Yine Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), yakın zamanda meydana gelen salgın nedeniyle küresel çapta 5-25 milyonun insanın işsiz kalacağını tahmin etmektedir (ILO, 2020).

OECD, UNCTAD ve ILO gibi kuruluşların yaptığı araştırmalardan hareketle, yerel ve küresel ekonomi politikalarında değişimler yaşanacağını tahmin etmek çok da zor değildir. 1980’li yıllarla birlikte, devlet faktörünün geri plana itildiği, özel sektörün ön plana çıkmaya başladığı ekonomi anlayışından, Covid-19 salgınının etkisiyle devletin ekonomideki ağırlığı giderek artacak ve küreselleşme yerine daha içe kapanan milli yaklaşımlar öne çıkacaktır” denilebilir (TÜBA Raporu, 2020: 80).

OECD, UNCTAD ve ILO gibi kuruluşların, ekonomiye ilişkin yaptıkları analizler, Covid-19 salgınının, yalnızca toplumsal alanda olumsuz etkilerinin olmadığı, aynı zamanda küresel düzeyde, başta ekonomi olmak üzere, her alanda etkilerinin olduğunu göstermektedir. Covid-19 salgını ile hem yerel, hem küresel ekonomi alanında, aynı zamanda küresel iktisat paradigmasında değişimler yaşanmaktadır.

6. COVID 19 SALGINININ SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK ANALİZİ

Küresel bağlamda dünyayı etkileyen iklim değişikliği, çevresel felaketler, teknolojinin hızlı ilerlemesi ve salgın hastalıklar gibi olaylar, hem bireysel hem de toplumsal alanda var olan risk etkenlerini daha da görünür kılmaktadır. Dünya gündeminde güncelliğini koruyan risk ve tehlikelerden en sonuncusu, Covid-19 salgınının ortaya çıkışıdır. Covid-19 salgınının, yaygın etkileri bağlamında insanlık için baş edebilmesi zor bir nitelikte oluşu, hem sosyolojik hem de psikolojik yöndeki olumsuzlukları gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu nedenle Covid-19 salgınının olumsuz etkilerinin hem bireysel hem de toplumsal bağlamda ivedilikle ele alınması gerekmektedir. Çünkü Covid-19 salgınının süper hızla yayılması ve aşırı ölümcül nitelikte oluşu, toplumsal refahı olumsuz biçimde derinden etkilemektedir.

Dünyada zenginleşmenin artması ile küresel seyahat olanaklarının yaygınlaşması, sosyo-ekonomik eşitsizlik, insan ve hayvanlar arasındaki temasın artması ve küresel iklim değişikliği gibi sebeplerle, yeni salgınların 21. Yüzyılın en büyük halk sağlığı sorunlarından biri haline geleceğini iddia eden düşünürler bulunmaktadır (Gates, 2020;1677-1679, Semenza, Rocklöv, Penttinen ve Lindgren, 2016:73).

Küresel salgın hastalıklarla ilgili olarak Janoff- Bulmann ve Timko, travmatik negatif olaylar şeklinde açıklamada bulunmuşlardır (Janoff- Bulmann ve Timko, 1987:141). Bunlar, insanların salgın hastalıkların açığa çıktığı ilk etapta travma tepkileri olarak, inkâr etme, şaşkınlık ve şok tepkileri verebileceğini iddia etmektedir. Bu travma tepkileri, bir çeşit insanlığın sorunlarla baş etme aracı olarak kullandıkları psikolojik savunma tepkisidir. Psikolojik savunma tepkisi ise, salgın hastalıkların varlığının kabul edilmesini zorlamaktadır (Janoff- Bulmann ve Timko, 1987:135). Bu duruma ek olarak, bireysel alanda yaşanan kısıtlamalar, salgın nedeniyle yaşanan stres ve çeşitli sebeplerden dolayı evde kalma sürelerinin artması, aile içi şiddetin ve saldırgan davranışların artması gibi olumsuz durumlar da salgın ile mücadeleyi sürdürmede engel olabilmektedir (Yıldırım, 2020:1335).

Salgın hastalıklar ile mücadelenin sürdürülmesinde bir takım engellerin ortaya çıkması, insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. İnsanlarda görülen uyku bozukluğu ve depresyon gibi rahatsızlıklar, bu durumun en belirgin örneklerindedir. Salgının hem bireysel hem küresel boyutta korku ve belirsizlik şeklinde insanlar üzerindeki etkilerinin giderek artması, ruh hali açısından insanları bir çeşit türbülansa sokmaktadır. Aynı zamanda bu durum, virüs kapma endişesinin eklenmesiyle de korku halinin sürekliliğine zemin oluşturmaktadır.

Bir başka boyutuyla, virüs kapma endişesi, virüsün birçok farklı varyantlarının çıkması, korku ve belirsizlik havası ile yaşanan uzun süre evde kalma durumu, sosyal hayattan izole olma, günlük rutinden uzak kalma ve engellenme hissi gibi olumsuz etkiler, yaşamsal güvensizliğin temel yapısını oluşturup, bireylerde öfke duygusunu açığa çıkarmıştır. Bu durum, stres ile bağlantılı olarak gerginleşmeyi artırıp aile içi şiddetin (özellikle kadın ve çocuğa yönelik şiddet ve istismarın artışı), yalnızlaşmanın, yasaklı maddelerin kullanımının etkisiyle de toplumsal şiddet unsurlarının artışına neden olmaktadır. Aynı zamanda toplumsal şiddetin artışı, sosyal dışlanma, salgın hastalık sebebi ile yaşanan akraba ve hasta ziyaretlerinin yapılamaması ve yine salgın nedeniyle ölümlerin yaşanması sonucu her topluma özgü yapılan dini ritüellerin yapılamaması gibi olumsuz etkenler, kültürel anlamda olumsuz durumları da açığa çıkarmaktadır.

Salgın hastalıklar, bütüncül bağlamda ele alındığında, olumsuz etkilerinin, yalnızca bireysel anlamda fiziksel ve psikolojik alanda değil ayrıca toplumsal bağlamda sosyolojik sorunların da açığa çıktığı görülmektedir. Bu durum hem bireysel, hem toplumsal, hem de kültürel açılardan olumsuz sonuçlara neden olmaktadır.

7. SANAL ORTAMDA MİSENFORMASYON, DEZENFORMASYON VE İNFODEMİ

Dünya çapında sağlık alanında söz sahibi olan kurumlar, DSÖ tarafından 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19’un pandemi ilan edilmesiyle bir taraftan bu salgınının nasıl bertaraf edileceğiyle uğraşırken, bir yandan da

yaşanan salgın hastalık hakkında yanlış bilgilerin yayılmasını engelleme ve yayılan yanlış bilgileri düzeltme işleriyle de uğraşmıştır. Bu yalan yanlış bilgiler özellikle sanal ortamda sosyal medya mecralarında hızla yayılmaya başlamıştır.

Sanal ortamda bilgi kirliliğinin çeşitliliği konusunda üç kavram ön plana çıkmaktadır. Bu üç kavramı misenformasyon, dezenformasyon ve bilgi kirliliğinin sağlık alanındaki karşılığı olan infodemi biçiminde açıklamak mümkündür. Bu kavramları kısaca tanımlamak gerekirse misenformasyon; internet ortamındaki iletilerin kullanıcılar tarafından gerçekliği sorgulanmadan direk doğru kabul edilerek kaynağı önemsenmeden paylaşılması, dezenformasyon ise, sanal ortamda gerçek dışı bilgi, eksik ya da taraflı paylaşım yapılmasıdır. Sanal ortamda olan misenformasyon ve dezenformasyon faaliyetleri, aynı zamanda siber güvenlik ihlalidir (Bahar, 2020:2762-2767).

Misenformasyon ve dezenformasyon, genel anlamda gündemde olan konular çerçevesinde üretilmektedir. 2019 yılında Covid-19 salgının açığa çıkışı ile birlikte salgın hastalıklar hakkında yanlış ve eksik bireysel ve toplumsal bağlamda olumsuz etkileyecek içerikler üretilmektedir. Sanal ortamda meydana gelen misenformasyon ve dezenformasyonun sağlık alanındaki karşılığı infodemidir. Kısaca infodemi kavramını sağlık alanında yayılan bilgi kirliliği şeklinde açıklamak mümkündür. DSÖ genel direktörünün şubat 2020’de yapmış olduğu “biz sadece bir pandemiyle değil aynı zamanda bir infodemiyle de savaşıyoruz” açıklaması ile, covid - 19 salgınının esnasında “infodemi” adı verilen bir kavramın küresel düzeyde gündeme geldiği görülmüştür (WHO, 2020).

Eskiye oranla, günümüzde internet erişimin daha kolay ve ulaşılabilir olması, doğru ve yanlış bilginin ayrımının yapılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bundan dolayı, insanların inanma duygusunda aşınmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle ilk dönemde sosyal medya okuryazarlığı, Covid-19 salgını nedeniyle de sağlık okuryazarlığının öneminin arttığı görülmüştür. Sağlık Okuryazarlığı kavramını, bireylerin sağlıklarıyla ilgili uygun kararlar alabilmeleri, sağlıkla ve sağlık hizmetleriyle ilgili doğru bilgiye ulaşmaları, bu bilgiyi anlamaları, değerlendirmeleri ve uygulayabilmeleri ile ilgili yeterlikleri şeklinde tanımlamak mümkündür (Yılmaz ve Tiraki, 2016:142). Sanal ortamda misenformasyon, dezenformasyon ve infodemi içerikli bilgiler sonucu geri dönülmesi zor sonuçlara neden olmuştur. Örneğin; Covid-19 salgınından korunmak için saf alkol içip hayatını kaybedenler, virüs taşıdığı iddiasıyla bazı insanların taşlanması ve Covid-19 hastalığı yaydığı gerekçesiyle, bazı baz istasyonlarının yakılması gibi toplumsal olaylar yaşanmıştır (Somer ve Öztürk, Sabah Gazetesi: 2020).

Sanal ortamda kimin ürettiği belli olmayan bir başka deyişle, kaynağı belirsiz olan misenformasyon, dezenformasyon ve infodemi içerikli iletiler birey ile toplumları eş zamanlı olarak olumsuz etkilemektedir. Yaşanan bu durum, dünyada var olan ve var olmayan diğer risk, tehlike, korku ve kaygı gibi etkenlerle de birleşince, dünyada felaketler çağının ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Bu durum, toplumsal bağlamda birçok olumsuz olayın da açığa çıkışını hızlandırmıştır. Ayrıca dünyadaki yaşamsal güvensizliğin sürekliliğinin devam etmesine de neden olup korku atmosferinin toplumsal temelini atmıştır. Bu süreçte, insanlık, can korkusu nedeniyle güvenlik ve özgürlük ikilemi arasında kalarak korku atmosferinin devamlılığını sağlayan argümanların açığa çıkışını kolaylaştırmıştır.

8. ULRİCH BECK VE RİSK TOPLUMU KURAMI

Modern toplumda çeşitli nedenlerle meydana gelen risk, tehlike ve belirsizlikleri sosyolojik bağlamda analiz eden önemli düşünürlerden biri de Alman sosyolog Ulrich Beck’tir. Ulrich Beck, 1986 yılında kaleme aldığı, “Risk Society: Towards a New Modernity” adlı eseriyile literatüre “Risk Toplumu” kavramını kazandırmış ve eserinde, risk toplumunun öncesini ve risk toplumu aracılığıyla ortaya çıkan toplumsal dönemin özelliklerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Beck, risk toplumu kuramında risk toplumunun modern sonrası dönemi bir başka deyişle, sanayi devrimi sonrasını ifade ettiğini ve bu dönemde çeşitli risklerle sarmalanmış bir sosyal yapıyı inşa ettiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını risk toplumu çerçevesinde ortaya koymaktadır. Beck, risk toplumunda geleneksel ve sanayi toplumunda var olan kültürün baskınlığının sona erdiğini bu kültürün yerini, günümüzde eski kültürden beslenen ve yeni şekillenen, henüz son biçimi verilmemiş bir kültüre bıraktığını söylemektedir. Beck, yeni çıkmakta olan kültürün şekillendiği ve meydana getirdiği sonucun “risk toplumu” olduğunu düşünmektedir. Risk toplumu modern ötesi toplumdur ziyade düşünümsel modern toplumdur (Günerigök, 2015:15). Artık yeni düşünümsel modernleşme döneminde yaşanmaktadır. Kısaca düşünümsel modernleşme, risk toplumunda meydana gelen risk, tehlike ve belirsizlikler karşısında bilinçli olmaktır. Beck, risk toplumu kuramında, risk toplumunu belli özellikler etrafında anlatmaktadır;

Beck'e göre riskler, tahmin edilemez ve belirsiz bir yapıdadır. Risklerin tahmin edilemeyen ve belirsiz yapıda olması "sigortalanamazlık" kavramını ön plana çıkarmaktadır (Beck, 1992a:21). Dünyada meydana gelen risk ve tehlikelerin tahmin edilemez oluşu uzmanlara olan bağlılığı artırmaktadır. Ancak Beck'e göre risk ve tehlikelerin belirsiz oluşu uzmanlığın oluşmasına engel olmaktadır (Beck, 1994:30). Beck'e göre, modern öncesi riskler rastlantısal olarak meydana gelmekte iken, risk toplumu ile gelecek ile ilgili olarak meydana gelmektedir(Beck, 1992b:3). Dünyada meydana gelen tüm risk ve tehlikeler belirli bir coğrafyaya ait olmaktan çıkmış ve artık evrensel bir hal almıştır (Beck, 2011:14). Dünyada risk ve zenginlik dağılımı giderek farklılaşmaktadır. Bu nedenle riskler ve tehlikeler küresel bir hal almaktadır. Bu durumun sonucu olarak riskler ve tehlikeler hiçbir ülke ve sınıf ayrımı yapmadan tüm insanlığı etkiler hale dönüşmüştür. Tam da bu noktada, Beck, "bumerang" etkisinden bahsetmektedir. Beck'e göre riskler ve tehlikeler kendisini üretenlerden başka yerlere ithal edilmekte ancak daha sonra tekrar kendisine geri dönmektedir (Beck, 2011:50). Beck, risklerin görünen ve görünmeyen yan etkilerinin var olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin; ona göre, ormanların yok olması görünen, radyasyon etkileri ise de görünmeyen yan etkilerden biridir (Beck, 1992a: 55).

Beck'e göre, modernleşme ile kendisini görünür kılan, "risk toplumu" siyasi tartışmalar sırasında seçilecek ya da vazgeçilecek bir seçenek değildir" (Beck, 2005:34). Bu nedenle risk toplumunda meydana gelen risklerde, tehlike ve belirsizliklerin etkileri adına, "fail" ile "kurbanın" er geç aynı kişi olacağını söylemektedir (Beck, 1992b:37-38). Fail ile kurbanın aynı olması yaşanması gereken ve kaçılması mümkün olmayan bir döneme de işaret etmektedir. Yaşanması gereken ve kaçmanın mümkün olmadığı bu dönemde birey ve toplumlar farkında olarak ya da olmayarak, birçok risk, tehlike ve belirsizlikle karşılaşmaktadır. Bireylerin farkında olarak ya da olmayarak karşılaştığı bütün risklerin toplumsal alandaki tezahürü aslında korku ve kaygının açığa çıkışıdır. Bu dönemi en az zararlı atlatılmak için, düşünömsel (reflexive) modernleşmeye yönelmeli, yani, yaşanan dönemi olması gereken ve bitebilecek bir süreç şeklinde düşünmeli, korku ve kaygıya kapılmadan sorgulayarak bilinçli ve sağduyu ile hareket edilmelidir.

9. RİSK TOPLUMU KURAMI BAĞLAMINDA COVID-19 SALGINI: YAŞAMSAL GÜVENSİZLİK VE YENİ NORMAL PARADİGMASININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

İnsanoğlunun, dünyada varoluş mücadelesinin başlamasından bu yana, geçen süreçte, çeşitli sebeplerle birçok değişim, dönüşüm ve kırılmalar meydana gelmiştir. Bu düşünceden hareketle, toplumsal bağlamda "her toplum er ya da geç değişim döngüsüne dâhil olur" önermesine ulaşmak mümkündür. Her toplumun değişim süreci, sosyolojinin makro düzeyde ele aldığı konuların temel yapı taşı oluşturmaktadır. Sosyolojik bağlamda toplumsal değişimler irdelenirken bütönsel bir bakış açısıyla hareket edilmelidir. Toplumların mekanik bir varlık olmadığı, aksine, tıpkı insan gibi, onun da çeşitli nedenlerden dolayı değişime uğradığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde toplumsal değişimin dinamikleri arasına yeni giren, literatürdeki adıyla Covid-19 salgını, küresel düzeyde etkileri olan bir yapıya sahiptir. Bu salgınla beraber, dünyanın bir bütün olarak yaşamaya başladığı evrensel bunalım süreci başlamıştır. Bu nedenle salgın hastalıklar temelinde incelendiğinde, Covid-19 salgını, insanlık tarihini gerek siyasi gerek de toplumsal hayata yön vermesi açısından derinden etkilemiştir (Karakas, 2020:545). Covid-19 salgınının küresel etkilerini, Kaos Kuramı'nda ifade edilen, Asya'da bir kelebeğin kanat çırpışının tüm dünyada bir fırtınaya sebep olduğu bilgisini anımsatmaktadır (Bertalanffy, 1972:407-426). Covid-19 salgını nedeniyle, başta sosyolojik, psikolojik, ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere, birçok farklı alanda küresel düzeyde tahmin edilebilen ve tahmin edilemeyen pek çok risk, tehlike ve tehditlerin açığa çıkışı hızlanmıştır.

Tüm dünyada hiçbir sınıf, ülke ve ırk ayrım yapmadan eş zamanda er ya da geç herkesi etkileyen Covid-19 salgınının, küresel bir boyut kazanması, Ulrich Beck'in deyimiyle "Risk Toplumu" Kuramı'na işaret etmiştir. Bu kuramda, risk etkeninin, hem geleneksel toplumda, hem modern toplumda, hem de postmodern toplumun temelinde var olduğu iddia edilmektedir (Beck,1986:25-29). Beck'e göre, risk kavramı hem gerçek hem de gerçek dışı özelliindedir. Riskler bir yönüyle gerçektir. Bunun en önemli göstergesi, ormanların yok olması, suların kirletilmesi ve yeni hastalık türleri (Covid-19) gibi toplumsal boyutta yeni risklerin görölmeye başlamasıdır. Riskler ayrıca bir yönüyle de gerçek dışıdır. Çünkü riskler, belirsizlik barındırdığı için, şimdiden önlenmesi gereken geleceği işaret etmektedir. Bir başka deyişle; risk unsurunun tehlike yaratma potansiyeli şimdiki zamanda değil, gelecekte yatmaktadır. Bu durum, var olmamış, bilinmeyen ve hayali olan mevcut risk ve krizleri anlatan bir yapıya dönüşmektedir (Beck, 2011:45).

Risk, tehlike ve belirsizlik ile sarmalanmış küresel dünyanın temel öznesini insan, insanın üretmiş olduğu riskler ve risklerin yan etkileri oluşturmaktadır (Günerigök, 2018:224). Risk toplumunda var olan ve var

olmayan birçok risk, tehlike ve tehditlerin olabileceği düşüncesi ve korkusu bireyleri çaresizliğe itmektedir. Bu çaresizliğin temelini iyi anlaşılması noktasında, Hobbes'un önemli bir ifadesi olan "insan insanın kurdudur" (homo homini lupus) önermesi yardımcı olmaktadır (Hobbes, 1987:24).

Risk toplumu kuramı bütüncül bir biçimde ele alındığında, risklerin içinde bir parça tehlike, tehlikelerin içinde de bir parça tehdit bulunduğu anlaşılmaktadır. Artık günümüzde, dünyaya hâkim olan paradigma, kaygı ortaklığı olmuştur. Beck, geleneksel dönemde basit bir deyimle "bireylerin 'açım' diyerek söyledikleri ifadenin, modern dönemlerde 'korkuyorum' söylemine" evirildiğini iddia etmektedir (Beck, 2011:71). Günümüz bağlamında düşünüldüğünde, "covid-19 virüsü kapmaktan korkuyorum" biçimine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Aynı zamanda can güvenliği temin etme isteğinin, hayatın her aşamasında önemini koruduğunu da söylemek gerekmektedir. Bu yargıdan hareketle, Beck'e göre; risk toplumu, felaket toplumdur. Bu toplumda olağanüstü halin normal hale dönüşme tehdidi bulunmaktadır (Beck, 2011:71-119). Risk toplumu yani felaket toplumu, tüm dünyaya belirsizlik atmosferi yayarak, toplumsal alanda yaşamsal güvensizliğin devam etmekte olduğunu hatırlatmaktadır.

Covid-19 salgını aracılığıyla dünya, insanlığın ortak ihtiyacı olan, başta sağlık ve yaşama hürriyeti olmak üzere, ekonomik, siyasi, turizm ve eğitim gibi, insanlığı ilgilendiren bütün alanlarda adeta bir sınav vermektedir. Bu sınavın toplumsal tezahürlerini günlük hayatta izole olma durumu, market alışverişinde stok yapma (temel gıda maddeleri ve kolonya gibi), yaşamak için temin edilen konutların seçim kriterlerinin değişimi, tatil anlayışındaki değişim (insanlardan uzak durma isteği, müstakil ev ve insan nüfusunun az olduğu dağ, yeşil alan gibi yerlerde tatil olanaklarının oluşması), toplumsal alanlarda öfke, boşanma ve şiddetin artışı, yüz yüze eğitimin, internet ortamına taşınması, dijital bağımlılığın artması, iş ortamının ofisten ev ortamına taşınması, çeşitli ülkelerde Asya kökenli vatandaşlara saldırı yapılması, salgından korunmak için aşı yapılma gerekliliği ve aşının maddi durumu iyi ülkelere stok yapılması gibi meydana gelen ve henüz meydana gelmemiş faktörler şeklinde düşünmek gerekmektedir.

Dünya, Covid-19 ile yenedünya düzeninden ziyade dünyanın alışılacılığı durum olan iyi ve kötü, siyah ve beyaz gibi her olgunun zıttı ile var olması gibi bir başka deyişle, küresel düzeyde iyi düzenin olabileceği gibi, kötü düzenin de olabileceği gerçeğiyle yeniden yüzleşmektedir. Çünkü dünya, insanlık tarihinde Kara Veba, MERS, Covid-19 gibi salgın hastalıkların yaşandığı pek çok kötü dönem ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu kötü düzenin olduğu dönemlerin hiçbir zaman sürekliliği olmamıştır. Bu durumun nedeni ise, her başlangıcın, aynı zamanda, içerisinde bitişi de barındırdığı gerçeğidir. Her başlangıcın bitişi barındırması gerçeği, dünya üzerinde var olan ve olmayan tüm risk, tehlike ve tehditlerin ortaya çıkışının ve bitişinin ana unsurudur. Bütün bu nedenlerden dolayı, insanlık tarihinde yaşamsal güvensizlik her zamana güncelliğini koruyarak varlığını sürdürmektedir.

10. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanoğlu, geçmişten günümüze, yaşamsal serüvenine, sanayi devrimi, çevresel felaketler, salgın hastalıklar, terör saldırısı, savaşlar, küreselleşme ve sosyal medya gibi birçok olayı sığdırmıştır. Bunların neden oldukları fiziksel, sosyolojik ve psikolojik olumsuzluklardan dolayı, insanlar, hep güvenlik ve özgürlük arasında ikilemde kalmakta, başka bir deyişle, can korkusu duygusundan kurtulamamaktadır. Risk, tehlike ve tehditlerin kendisini sürekli güncellemesi nedeniyle (Covid-19 salgını vb.) dünya, adeta korku atmosferine dönüşmekte ve bu nedenle de güvenlik duygusunda aşınmalar meydana gelmektedir. Bu durum ise, insanlık açısından, yaşamsal güvensizliğin sürekliliğine neden olmaktadır. Yaşamsal güvensizliğin sürekliliğinin temelinde de küreselleşme ile ilintili olarak, mevcut ve gelecekte var olabilecek risk ve tehlike unsurları bulunmaktadır.

Günümüzde meydana gelen Covid-19 salgını, insanlığı etkileyen son küresel risk unsuru olarak bilinmektedir. Ancak bunun en son küresel risk olduğunu iddia edebilmek güçtür. Bununla birlikte, bu salgın, dünyada meydana gelen risk ve tehlikelerin, her zaman yerel olmadığını, tam aksine küresel anlamda insanlığın güvende olmadığını gösteren bir olaydır. Küresel boyutta meydana gelen korku ve belirsizlik havası, insana kendi kendisini sorgulatan, aynı zamanda, içinde yaşadığı toplumun kurumlarına yönelik de güven sarsıcı duyguların açığa çıktığı bir çeşit yaşamsal güvensizlik temelinde varoluşsal bir krize zemin hazırlamaktadır. Bu varoluşsal krizin temelini oluşturan durumların ortak özelliği ise öngörülemeyen bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu durumu Covid-19 salgınının açığa çıkış yerinin ve sebebinin bilinmemesi, virüsün göz ile görülebilmesi, insan yaşamında hem kısa hem de uzun vadede ne tür etkiler açığa çıkaracağını bilinmemesi şeklinde açıklamak mümkündür.

Küresel etkileri olan Covid-19 salgını nedeniyle, toplumsal hayatta yaşamsal güvensizlik devam etmektedir. Bugün insanlık, geçmiş çağlara göre daha az güvenli bir ortamda yaşamaktadır. Bu nedenle mevcut durum “olabilmesi mümkün olan” yani “insanların dünyanın kendi ritmi içinde yaşanan şartlara adapte olması gerekliliği” biçiminde anlaşılmalıdır. İnsanlık, küresel çapta yaşanan Covid-19 salgını ile yaşanan belirsizlik sürecini kabullenip, virüsten korunma yollarını anlayarak topyekün mücadele yöntemleri geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

- Bahar, A. (2020). “Polislik perspektifinden dijital misenformasyon ve dezenformasyon: Covid-19 örnek olayı bağlamında bir analiz”. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2760-2794. DOI: 10.26466/opus.783266.
- Beck, U. (1986). *Risk Toplumu* (Çev.: Kazım Özdoğan, Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Beck, U. (1992a). *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage Publications, London.
- Beck, U.(1992b). *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge.
- Beck, U. Giddens, A. &Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization*, PolityPress, Cambridge.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın icadı*. (Çev.: Nihat Ülner) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev.: Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Bertalanffy, von L. (1972), “The History and Status of General Systems Theory”, *Academy of Management Journal*, Vol. 15, No. 4, pp. 407—426.
- Çakır, B. (2011). *Belirsizlik ve Korkunun Yeni Düzenin Oluşmasına Katkısı*, *Sosyoloji Konferansları*, 36: 63-82, <http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9516/118896> (Erişim tarihi: 10.01.2018).
- Ertürk, D. (2018). “Risk toplumu: Belirsizlik, Korku Ve Güven Arayışı Arasında Özne”, *Electronic Turkish Studies*, 275-289. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13105>.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gates, B. (2020). “Responding to Covid-19-a once-in-a-entury Pandemic?”, *New England Journal of Medicine*, 382(18), 1677-1679.
- Gencer, M. (2021). “Risk Toplumu Bağlamında Yurttaş Gazeteciliği ve Korku Kültürünün Yayılması”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(27) , 55-66.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev.: Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Günerigök, M. (2015). *Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Günerigök, M. (2018). *Risk Toplumu ve Din -Yeni Bir Sosyolojiye Doğru-*, Maarif Mektepleri Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (1987). *De Cive (The English Version)*, At The Clarendon Press, Oxford.
- ILO, (2020). *ILO Monitor 2nd Edition: COVID-19 and The World of Work Updated Estimates and Analysis*. ILO. Nisan 2020.
- Janoff-Bulman, R., & Timko, C. (1987). *Coping with traumatic life events: In Coping with negative life events*, Springer, Boston.
- Karakaş, M. (2020). “Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40, 541–573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>.
- Koçak, H. & Memiş, K. (2017). “Ulrich Beck’in Risk Toplum Teorisi Bağlamında Güvenlik ve Özgürlük İkilemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 251-265.
- Koyuncu, A. A. & Delibaş, K. (2012). “Risk Toplumu ve Siyasal Eylem: Risk Olgusunun Türk Siyasetine Yansımaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 160-177.
- Koyuncu A. A. & Günerigök, M. (2019). *Bauman ve Postmodernite*. Çizgi Yayınları, Konya.

- Koyuncu, A. A. (2019), Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Bir Değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 21-38.
- OECD, (2020). Interim Economic Assessment Coronavirus: The World Economy at Risk. <https://www.oecd.org/economic-outlook/>.
- Özdemir, H. (2005). Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914 –1918. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI Dizi, Sayı 104.
- Semenza, J. C., Rocklöv, J., Penttinen, P. & Lindgren, E., (2016). “Observed and Projected Drivers of Emerging Infectious Diseases in Europe”, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1382(1), 73..
- Somer, E. ve Öztürk, E. (2021, Mart 20). Corona virüsü değil ‘ispirt’ öldürdü. Sabah. <https://www.sabah.com.tr/yasam/2020/03/20/koronavirus-degil-ispirt-oldurdü> adresinden erişilmiştir.
- Turkish Academy of Sciences. (2020, April 17). COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/covid-19-pandemi-degerlendirme-raporu>.
- UNCTAD, (2020). Investment Trends Monitor. 26 Mart 2020.
- Yıldırım, S. (2020). “Salgınlara Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği”, *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.
- Yılmaz M. & Tiraki Z. (2016). “Sağlık Okuryazarlığı Nedir? Nasıl Ölçülür?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(4), 142-147.
- World Health Organization. (2020), Munich Security Conference [Available from: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/muni-ch-security-conference>].
- World Health Organization. (2021). Names The New Coronavirus: COVID 19, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538>.